

O'RTA OSIYODA QADIMGI YOZUVLAR

Eshpolatova Ozoda Bahodir qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11257358>

Annotatsiya: Yozuv-muayyan bir tilda qabul qilingan va kishilar ortasidagi muloqatga xizmat qiladigan yozma belgilar yoki tasvirlar tizimi. Yozuv kishilik jamiyati madaniy taraqqiyotining tom ma'nosidagi ibtidosi, bashariyatning uzoq va murakkab tadrijiy takomilijarayonidagi omillarning eng asosiylaridan biri. Yozuv tildan ancha keyin paydo bolgan

Kalit so'zlar: Yozuv, qadimgi yozuvlar, Kushon, Oromiy, Xorazm, Baqtriya yozuvlari, piknografik yozuv.

O'rta Osiyoning bronza davri Oks sivilizatsiyasi (miloddan avvalgi 2250–1500 yillarga to'g'ri keladi) buyuk Sharq sivilizatsiyalari orasida yozuvga ega bo'lmagan o'ziga xos xususiyatdir. Yozuv dastlabki tsivilizatsiyalarning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi: ba'zi tadqiqotchilar shaharlarning ko'rinishini, yozuv va ibodatxonalarining paydo bo'lishini sivilizatsiya belgilari deb bilishadi (Kluckhohn 1960). O'rta Osiyoga kelsak, Shapo'lat Shaydullaev (2009) fikricha, "birinchi shaharlar, shaharlar kabi bir xil tarixiy jarayonda shakllangan ilk davlatlar insoniyat ifodasi bo'lgan asosiy yozuv usulisiz paydo bo'la olmas edi. Boylikning ortishi hisob-kitobni, boshqaruv jarayonining murakkabligi esa yozishni talab qildi". Bunday birlamchi yozish usulining tasviri O'zbekiston janubida olib borilgan arxeologik qazishmalar paytida topilgan bo'lishi mumkin. Arxeologlar O'zbekistonning Surxondaryo viloyatining hozirgi Sherobod va Muzrabot tumanlarida joylashgan Sapallitepa, Jarqutan va Tillabuloq manzilgohlarida piktogramma yozuvlarni topdilar. Jumladan, Sapallitepa maydonida 1973 yilda Ahmadali Asqarov arxeologik qazishmalar davomida 29 ta, 2009 yilda Shapo'lat Shaydullaev Jarqutanda 46 ta va Tillabuloqda 17 ta piktogramma belgilarini aniqlagan. Xuddi shunday yozuvlar Janubiy Turkmaniston, Shimoliy Afg'oniston va Janubiy Tojikistonning zamonaviy hududlarida ham uchraydi. Bu belgilar, asosan, ko'za va ko'za kabi idishlarning eng ko'zga ko'ringan joylariga yozilgan. Ular idishni yoqishdan oldin, ishlab chiqarish jarayonida loyga o'tkir qirrali asboblar bilan kesilgan. Oksus tsivilizatsiyasi aholisi orasida ob'ektlar orqali ma'lumot uzatishning an'anaviy usullari sezilarli darajada rivojlanganligi aniq (Avanesova 1997). O'rta Osiyoda bronza davrida shakllangan mavzu yozuvi usuli keyingi davrlarda ham saqlanib qolgan bo'lsa-da, moddiy yozuv bilan bir qatorda belgilarga asoslangan piktogramma yozish usuli ham qo'llanilgan. (Shaydullaev 2009).

Oromiy yozuvi — g'arbiy som yozuvlaridan biri; oromiylar miloddan avvalgi 1-ming yillikning boshlarida finikiy yozuvi asosida shakllantirgan kansonant yozuv. Oromiylar finikiy yozuvining alifbo tarkibini o'zgartirmagan holda (oromiylar alifbosi ham faqat undoshlarni ifodalovchi 22 harfdan iborat bo'lgan), unga ayrim uzgarishlar kiritganlar: harflarni tashkil etuvchi unsurlar sonini kamaytirish yoki un-surlar shaklini o'zgartirish orqali juda ko'p harflarning shakllarini soddalashtirganlar va yozuvni tez yozishga moslashtirganlar. Oromiy yozuvida suzlar asosan ajratib yozilgan: dastlabki so'zlarni ajratuvchi belgilar — bir vertikal chiziq yoki nuqta qo'llangan, key-inchalik esa suzlar o'rtasida bo'sh joy qoldirish bilan so'zlar o'zaro ajratilgan. Kushonlar yozuvi O'rta Osiyoda miloddan avvalgi 200–700-yillarda qo'llangan. Bugungi kunga kelib, bir necha o'nlab yozuvlar ma'lum, ular asosan qisqa so'zlardan iborat. Yozuvlar Afg'oniston, Tojikiston va O'zbekiston hududidan topilgan. Qadimgi Xorazm yozuvi (ot) — O'rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi yozuvlaridan biri. Xorazmdagi Katta Oybo'yir qal'a

shahar xarobasidan topilgan xum sirtiga yozilgan yozuv hozirgi paytda ushbu hududda topilgan yozuvlarning eng qadimgisi deb hisoblanmoqda. Arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, bu yozuv miloddan avvalgi V–IV asrlarga tegishlidir. Miloddan avvalgi IV–III asrlarga oid yana bir qadimgi Xorazm yozuvi Qo'yqirilgan qal'adan topilgan sopol idishning sirtida saqlangan. Bu manba "aspabarak" — o'tliq, chavandoz ma'nosida tarjima qilingan. Olimlarning hisoblashicha, miloddan avvalgi III asrda oromiy alifbosi negizida mustaqil Xorazm yozuvi kashf etiladi va bu yozuv uzoq yillar mobaynida muomalada bo'ladi. Xorazm tili qadimgi forsiy tilning Sharqiy Eron lahjasiga yaqin bo'lgan. Eramizning VI–VII asrlaridan boshlab bu til va yozuv asta-sekin iste'moldan chiqib, VIII–IX asrlarga kelganda umuman tushunarsiz o'lik tilga aylangan. Qadimgi Xorazm tilidagi ba'zi bir so'zlar hozirgi Xorazm shevasida saqlanib qolgan. Xorazm yozuvi yodgorliklari milodiy I–VIII asrlar oralig'ida zarb etilgan Xorazm shohlari tangalari, Tuproqqal'adan topilgan Baqtriya yozuvi — miloddan avvalgi IV asr oxirigacha qadimgi Baqtriya hududida oromiy yozuvi ishlatib kelingan. Keyin Baqtriyada mahkama tili va yozuvi yunoncha bo'lgan. Miloddan avvalgi I–II asrlar chegarasida oromiy va qadimgi yunon alifbosiga asoslanib, Baqtriya yozuvi yaratiladi. Bizgacha yuzdan ortiq baqtriya yozuvi namuna va so'zlari yetib kelgan. Baqtriya yozuvi topilmalari asosan miloddan avvalgi I asr va milodiy I asrlarga taalluqlidir. Baqtriya tili va yozuvi uncha yaxshi o'rganilmagan. Piktografik yozuv haqiqiy yozuv emas, chunki u nutqning o'zini yozmaydi, lekin nutq mazmunini, odatda, mnemonik tarzda aks ettiradi; rasm yoki tasvirlar to'plami na xabar aytilishi kerak bo'lgan so'zlarni, na xabarning tilini oldindan belgilamaydi. Piktografik yozuvda metaforik yoki an'anaviy simvolizm mumkin. Misol uchun, Shimoliy Amerika hindulari orasida chekish trubkasi tinchlik ramzi bo'lib, zamonaviy piktogrammada ikkita birlashtirilgan yurak "sevgi" degan ma'noni anglatadi va aylanadagi kvadrat "transport orqali yo'q" ni bildiradi.

References:

1. Falk (2001): „The yuga of Sphujiddhvaja and the era of the Kuşâṇas.“ Harry Falk. Silk Road Art and Archaeology VII, pp. 121-136.
2. Henning (1960): „The Bactrian Inscription.“ W. B. Henning. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 23, No. 1. (1960), pp. 47-55.
3. Gershevitch, Ilya (1983), „Bactrian Literature“, in Yarshater, Ehsan (muh.), Cambridge History of Iran, 3-jild, Cambridge: Cambridge UP, 1250–1258-bet, ISBN 0-511-46773-7.
4. Gholami, Saloumeh (2010), Selected Features of Bactrian Grammar (PhD thesis), University of Göttingen, hdl:11858/00-1735-0000-000D-EF94-2
5. Sims-Williams, Nicholas (1989), „Bactrian Language“, Encyclopedia Iranica, 3-jild, New York: Routledge & Kegan Paul, 344–349-bet.
6. Sims-Williams, Nicholas (1989), „Bactrian“, in Schmitt, Rüdiger (muh.), Compendium Linguarum Iranicarum, Wiesbaden: Reichert, 230–235-bet.